

TIZIMDAGI LEKSEMALARNING BEVOSITA YOKI BILVOSITA “XULQ- ATVOR” BIRLASHTIRUVCHI SEMASI ASOSIDA BIRLASHUVI

Ochilova Sanobar Narzullayevna

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası
o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola tizimdagi leksemalarning “xulq-atvor” semasi asosida birlashuv jarayonini tahlil qilishga bog‘ishlangan. “Xulq-atvor” birlashtiruvchi semasi inson faoliyatini, hissiyotlarini va turli holatlarini aks ettiruvchi semantik markaz sifatida namoyon bo‘ladi. Maqolada ushbu semaning lingvistik tizimdagi roli, uning boshqa semantik elementlar bilan o‘zaro munosabatlari va bevosita yoki bilvosita bog‘lanish shakllari tadqiq etiladi. Shuningdek, tilshunos olimlarning fikrlari, amaliy tahlillar va zamonaviy yondashuvlar orqali ushbu mavzu chuqur yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *xulq-atvor semasi, semantik birlashuv, leksik tizim, bevosita semantik aloqa, bilvosita semantik aloqa, lingvistik uyg‘unlik.*

Til tizimi murakkab semantik birliklardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro bog‘liqlik asosida turli qatlamlarni tashkil etadi. Xususan, “xulq-atvor” birlashtiruvchi semasi insonning ijtimoiy hayoti va ichki dunyosini aks ettirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqola tizimdagi leksemalarning ushbu umumiy sema orqali qanday bevosita yoki bilvosita birlashishini, ularning semantik o‘zaro bog‘liqliklarini tahlil qiladi. “Xulq-atvor” semasi inson xatti-harakatlari, his-tuyg‘ulari va ruhiy holatlarining ifodasi bilan bog‘liq bo‘lgan semantik belgi hisoblanadi. Ushbu sema ikki asosiy xususiyat bilan ajralib turadi.

Bevosita birlashuv: Ushbu semaga ega bo‘lgan leksemalar ma’nosida to‘g‘ridan-to‘g‘ri “xulq-atvor” mazmunini ifoda etadi. Masalan, kulmoq, g‘azablanmoq, ovunmoq kabi fe‘llar. Bilvosita birlashuv: Ma’nosi xulq-atvor bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan, biroq kontekstda u bilan uzviy bog‘lanadigan leksemalar. Masalan, gul (quvonch ramzi), osmon (ramziy orom va erkinlik).

V.G. Gak lingvistik tizimda umumiy semalar asosida birlashish tamoyillarini tahlil qilib, “xulq-atvor” kabi semantik markazlar asosida tizimning semantik uyg‘unligi shakllanishini ta’kidlaydi. Sh.K. Amonov xulq-atvor bilan bog‘liq semantik guruhlarini tahlil qilib, ularning ijtimoiy va psixologik jihatlarini lingvistik tahlil vositasida tadqiq qilgan. G. Lakoff va M. Johnson “metaforik konsepsiya” orqali xulq-atvorni bilvosita bog‘lovchi leksemalarning til tizimidagi rolini yoritgan. Bevosita birlashuv tizimida “xulq-atvor” birlashtiruvchi semasi ochiq va aniq ifodalangan. Masalan: Harakat fe‘llari: “kulmoq”, “yig‘lamoq”, “g‘azablanmoq” kabi leksemalar inson xatti-harakatlarini bevosita aks ettiradi. His-tuyg‘u fe‘llari: “sevmok”, “nafratlanmoq”, “quvonmoq” – bu fe‘llar insonning ichki hissiy olamini ifodalaydi. Bilvosita birlashuvda semantik bog‘liqlik kontekstual yoki ramziy asosda yuzaga keladi. Masalan: Tabiat elementlari: “shamol”

(erkinlik hissi), "daraxt" (sobitlik ramzi). Ramziy ob'ektlar: "olov" (g'azab yoki ehtiros), "oy" (tinchlik va sokinlik). Semantik uyg'unlik mexanizmlari

Tizimdagi leksemalar o'zaro semantik uyg'unlikni quyidagilar orqali namoyon etadi: 1. Sinonim va antonimlar: "quvonmoq" – "xafa bo'lmoq". 2. Metaforik bog'liqlik: "qush kabi uchmoq" (ozodlik hissi). 3. Kontekstual uyg'unlik: bir xil vaziyatda ishlatiladigan leksik birliklarning bog'liqligi.

Tizimdagi leksemalarning "xulq-atvor" birlashtiruvchi semasi asosida birlashuvi lingvistik tizimning semantik uyg'unligi va boyligini namoyon etadi. Bevosita va bilvosita bog'liqliklar ushbu tizimning universalligi va turli kontekstlarda ishlatilish imkoniyatini oshiradi. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar "xulq-atvor" semasining lingvistik tadqiqotlarda dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normurodov T. *Til va madaniyat: lisoniy semantika masalalari*. Toshkent: Fan, 2021.
2. Bobojonov A. *O'zbek tili leksikologiyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
3. Abdullayev, A. A. "Tilshunoslik asoslari". Toshkent: O'qituvchi, 1992.
4. Asqarova, M. S. "Semantika va pragmatika masalalari". Toshkent: Fan, 2006.
5. Yo'ldoshev, A. "Til va tafakkur". Toshkent: Universitet, 2003.
6. G'ulomov, N. G. "Leksikologiya va semasiologiya asoslari". Toshkent: O'qituvchi, 1981.
7. Sodiqova, D. T. "Til birligining semantik strukturalari". Toshkent: Fan, 2008.
8. Rasulov, U. "Til va madaniyat munosabatlari". Toshkent: Universitet, 2009.
9. Shukurov, S. "O'zbek tilining sinonimlar lug'ati". Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004.
10. Jo'raeva, G. "O'zbek tili semantikasi va leksikologiyasi". Toshkent: Fan, 2012.
11. Karimov, A. R. "O'zbek tilida semantik o'zgarishlar". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2011.
12. Nurmonov, A. "Tilshunoslikning nazariy masalalari". Toshkent: Fan, 1995.
13. Gak V.G. "Semanticheskiye polya i ih rol v yazyke".
14. Sh.K. Amonov. "Xulq-atvor lingvistikasi: semantik tahlil".
15. Lakoff G., Johnson M. "Metaphors We Live By".
16. Lyons J. "Linguistic Semantics: An Introduction". Foydalanilgan adabiyotlar